

МЕТРИЧНА КНИГА С. МЕЛЕНІ - ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVIII СТ.

У Центральному державному історичному архіві України (ф. 127, оп. 1012, спр. 323) зберігається Метрична книга записів-реєстрацій новонароджених, шлюбів та смерті за, що сталися у селі Мелені (тепер Коростенського району Житомирської області) за 1763-1778 рр.

У книзі 16 аркушів, записи вели 3 писарі:

I – 1-3 арк.;

II – 4 арк.;

III – 6 арк.;

IV – 7-16 арк.

Книга збережена у задовільному стані. Майже всі записи читабельні, лише в нижній частині на кількох аркушах деякі слова останнього рядка відсутні – обірваний низ аркуша. Папір дуже ушкоджений шашелем, особливо два перших аркуші. Записи писарі (можливо, самі священики) вели досить акуратно. Особливо привертають увагу записи за ієрея Йосипа Бутрика. Заголовки виписані чітко, більшими літерами. Відчувається спроба писати півуставом. Графеми не з'єднані. Дуже рідко вживано надрядкові літери. Це стосується і ведення решти поточних записів цим писарем. Зовсім відрізняються скорописи двох інших писарів (можливо, ієрея Олександра Заруцького та ієрея Олександра Бавінського). Це типові почерки XVIII ст.

Книга становить цінність не лише з точки зору наведеного в ній антропонімікону жителів с. Мелені Коростенського району Житомирської області, відтворення соціальних відносин між його мешканцями, але й мовної сторони. Записи здійснені тогочасною писемною мовою з численними народнорозмовними рисами.

Перед характеристикою лінгвальних особливостей наведемо найхарактерніші записи усіх трьох писарів. При метаграфуванні тексту відтворені всі графеми, титла не розкриваємо, надрядкові графеми, інтерпункцію зберігаємо. Власні назви передано відповідно до сучасного правопису.

Записи першого писаря.

Метричка чнаѣ впнсаныѣ ѿрочатъ новокрещейныхъ во цркви
меленьоскон при храмѣ сѣаго Архаѣла Мнханла
за нерѣа Носнфа Бѣтрнка комендара меленновского
в рокѣ а ѿ 3 г мѣа юла дна к

азъ нерен Носнфъ Бѣтрнкъ комендаръ меленновскны шкрестнлз н мнромъ сѣнмъ
помазалъ въ цркви мѣа Ноана ѿ роднтелен законно внчаныхъ н шлахетно
ѣрожоныхъ Мнханла Хвещенка н женн его Анны меленовскныхъ воспрнемнкъ бнша
Ганъ Меленовскн Гана Константого воспрнемннца бнла Катернна Гана Романенка
жена

азъ нерен Носнфъ Бѣтрнкъ комендаръ меленновскн шкрестнлз н мнромъ сѣнмъ
помазалъ въ црви мѣа Петра ѿ роднтелен законно вѣнчаныхъ н шлахетно
ѣрожоныхъ Марка Мнколаенка н женн его Марннн Меленовскныхъ воспрнемныкъ

БНША ГАНЪ РОМАНЕНКО ВОСПРИЕМНИЦА БНЛА АНАСТАСНА СЕСТРА МАРКА ШЕНВАТЕЛН
МЕЛЕНОВСКНЕ

рокр а џ о

АЗЪ НЕРЕН ИОСИФЪ БЪТРИКЪ КОМЕНДАРЪ МЕЛЕНОВСКН ВКРЕСТНЛЪ Н МНРОМЪ СЪНМЪ
ПОМАЗАЛЪ ВЪ ЦРВН МЛДЕНЦЪ ТАТАНЪ Ѡ РОДНТЕЛЕН ЗАКОННО ВНИЧАНИХЪ Н ШЛАХЕТНО
ВРОЖОНЫХЪ ТОМАША МЕЛЕНОВСКОГО Н ЖЕНН ЕГО ЁВН ВОСПРИЕМНИЦН БНША МАЦНН
МЕЛЕНОВСКН ВОСПРИЕМНИЦА АННА ЧОПОВСКА ШЕНВАТЕЛН СЕЛА МЕЛЕНОВСКОГО

рокр а џ з е мѡа маа дна к̄ з̄

АЗЪ НЕРЕН ИОСИФЪ БЪТРИКЪ КОМЕНДАРЪ МЕЛЕНОВСКН ВКРЕСТНХЪ Н МНРОМЪ СЪНМЪ
ПОМАЗАЛЪ ВЪ ЦРВН МЛДЦЪ ОЛЕНЪ Ѡ РОДНТЕЛЕН ЗАКОННО ВНИЧАНИХЪ Н ШЛАХЕТНО
ВРОЖОНЫХЪ ІАНА МЕЛЕНОВСКОГО Н ЖЕНН ЕГО АННН ВОСПРИЕМНИЦН БНША ЛЕОНЪ ЗЪБОВЕЦЪ
ВОСПРИЕМНИЦА ОЪАНА ХВЕДОРНХА МЕЛЕНОВСКА ШЕНВАТЕЛН МЕЛЕНОВСКНЕ

рокр а џ з е мѡа юла дна н̄

АЗЪ НЕРЕН ИОСИФЪ БЪТРИКЪ КОМЕНДАРЪ МЕЛЕНОВСКН ВКРЕСТНЛЪ Н МНРОМЪ СЪНМЪ
ПОМАЗАЛЪ ВЪ ЦРВН МЛДЦА КОНСТАНТОГО Ѡ РОДНТЕЛЕН ЗАКОННО ВНИЧАНИХЪ Н ШЛАХЕТНО
ВРОЖОНЫХЪ ФЕОДОРА МЕЛЕНОВСКОГО Н ЖЕНН ЕГО ШЛЕНН ВОСПРИЕМНИКН БНША МАРКО
МЕЛЕНОВСКН ВОСПРИЕМНИЦА ЁВДОКНА МЕЛЕНОВСКА МАРЦН

рокр того ж мѡа августа к̄ г̄

АЗЪ НЕРЕН ИОСИФЪ БЪТРИКЪ КОМЕНДАРЪ МЕЛЕНОВСКН ВКРЕСТНЛЪ Н МНРОМЪ СЪНМЪ
ПОМАЗАЛЪ ВЪ ЦРВН МЛДЦА ЁРМЕННА Ѡ РОДНТЕЛЕН ЗАКОННО ВНИЧАНИХЪ ПРАЦОВНТОГО
МАЪНМА Н ЖЕНН ЕГО ПЕЛАГІН АНТВННА ВОСПРИЕМНИКН БНША ГРНГОРН ЁКОРОСЦННСКН
ВОСПРИЕМНИЦА ПРАЦОВНТА ФЕОДОРА КОВАЛНХА

рокр а џ з з мѡа янѡарна г̄

АЗЪ НЕРЕН ИОСИФЪ БЪТРИКЪ КОМЕНДАРЪ МЕЛЕНОВСКН ВКРЕСТНЛЪ Н МНРОМЪ СЪНМЪ
ПОМАЗАЛЪ ВЪ ЦРВН МЛДЦЪ ЁВЪ Ѡ РОДНТЕЛЕН ЗАКОННО ВНИЧАНИХЪ Н ШЛАХЕТНО
ВРОЖОНЫХЪ ВАСИЛА Н ЖЕНН ЕГО АННН МЕЛЕНОВСКНХЪ ВОСПРИЕМНИКЪ БНША ЛАВРЕТНН
БЪТРИКЪ ВОСПРИЕМНИЦА АННА МЕЛЕНОВСКА ШЕНВАТЕЛН МЕЛЕНОВСКОГО

рокр 1778

Інший третій почерк

рокр 1778

АЗЪ І. А. БАУЪНСКН ПАРОХЪ МЕЛЕНОВСКН ВКРЕСТНХ Н МНРОМЪ ПОМАЗАХ МЛДЦУ МАРФУ
Ѡ РОДНТЕЛЕЙ ШЛАХЕТНО ОУРОЖОНОГО ПАНА ГІАКУБА СТРЕТОВЪА МЕЛЕНОВСКОГО
РОМАНЕНКА Н ЖЕНН ЕГО ШЛАХЕТНО ОУРОЖОНОН ЁЛЕНН З ДОМУ ЗАГАДЗКА ВОСПРИЕМНИКН

БНЛН ІАНЪ СТРЕТОВЪЪЪ Меленовскн Грнгорого сннъ н панѣ Базнлюва Меленовска
Самуїленка жона

Метрнка ҃нлн впнсанне шлѣбне шлѣхетно зржоныхъ
пановъ Меленовскнхъ
во цркви меленовскон прн храмн сѣаго Архан҃гла Мнханла
за нерен Іоснфа Бѣтрнка комендара меленовского
в рокѣ а ѱ 3 г

Азъ нерен Іоснфъ кмендаръ меленовскн Бѣтрнкъ по законнхъ трохъ
заповндехъ во днн неделнне н по нсповдн бракъ сочетахъ шлѣхетно зржоного
Іана Ходаковского з паннью Татаню Базнла Меленовского свндтелн бнлн Наннъ
Ходаковскнн др҃гнн Нанъ Меленовскнн третн Андрнн Меленовскнн того шлѣбѣ
прн томъ

Азъ нерен Іоснфъ кмендаръ меленовскн Бѣтрнкъ по законнхъ трохъ
заповндехъ во днн неделнне н по нсповдн бракъ сочетахъ шлѣхетно зржоного
Іана Чоповского с панною Настаснею Петра Меленовского цоркою свндтелн бнлн
того шлѣбѣ Петро Меленовскн др҃гнн Гараснмъ Чоповскнн шнвтелн меленов

Азъ нерен Іоснфъ кмендаръ меленовскн Бѣтрнкъ по законнхъ трохъ
заповндехъ во днн неделнне сочетахъ раба божого працюнтого Лаврентнн з
днвкою Пелагнею прн свндтелехъ двоухъ Мнхалъ Меленовскнн Грнгорнн Бѣлор҃҃с
шнвтелн меленов

Азъ нерен Іоснфъ комендаръ меленовскн Бѣтрнкъ по законнхъ трохъ
заповндехъ во днн неделнне сочетахъ раба божого працюнтого Феодора з
здовою Марною прн свндтелехъ двоухъ Іанъ Романенко н Андрнн Калнтенко

Іншнй другнй почерк

Азъ нерен Александръ Зар҃҃дцкнн кме"да" меленовскнн по трехъ бывшнхъ
заповѣдехъ во днн неделнне н слзханнємъ нсповѣдн сѣтон первомъ бракъ
сочетахъ зржоного Іоана Меленовского с панною Анною дщерею Васнлнн
Хведоренка Меленовского свндѣтелн бнлн Александръ Мнколаенко
Меленовскнн н Антоннн Меленовскнн

Першнй почерк

Метрнка чнлн впнсанне дѡшѡ прѣстѡвленннхѡ ѡ вѣка сего
в весн Меленѡхѡ при храмѡ сѣаго Арагла Мнханла
за нерѣѡ Иосифа Бѡтрнка
в рокѡ а ѡ ѡ г

Прѣставнса раба божа ѡлена Меленевска при храмѡ сѣаго Арагла Мнханла по
нсповданн н по принатню тнла н крѡвн господнн за нерѣѡ Иосифа Бѡтрнка
порадкомѡ хрнстнѡскнмѡ погребенна при церквн Меленевскоѡ

Иншнй третнй почерк

рокѡ 1778 мѣсѡца феврѡарна 4

Аѡзѡ 1. Алеѡандерѡ Бѡвѣнскн Парохѡ Меленевскнѡ погребохѡ при церквѡ^{сѡборѡ}
сѣаго Архнстратнга Мнханла прѣставнса раба божнѡ Анастаснѡ шлѡхѣтно
оѡржона мѡжа сѡего шлѡхѣтно оѡржоного Нѡана Меленевскоѡ Левка Зѡбѡвца
снна

Мнкроднѡлект села Меленн (рѡзѡашѡване на пнвденннй схнд внд м.Корѡстенѡ поблизу р.
Ирша) вндноснтся до нршанскнх гѡвнрок (за класнфнкатнєю професѡра М.Ннкончука)¹
середньѡполнськѡго днѡлекту, харѡктернзуѣтся такнми основннми рнсамн:

- вжнваннѡ голѡснх ѡ, ѣ на мнсьн давннх *ѡ, *ѣ, *ѣ у наголошеннѡй познцнн: кѡн', сѡдн,
шѣс'т', 'с'ѣно, в'нѣдра;
- вжнваннѡ ѡ, е на мнсьн давннх *ѡ, *ѣ, *ѣ у ненаголошеннѡй познцнн: ко'н'ѡ, сѡ'го,
шес'тн, сѣн'ц'ѣ, вед'ро;
- вжнваннѡ е на мнсьн давнньѡго *ѣ у ненаголошеннѡй познцнн: 'девет', 'тнсѣча, 'памет';
- тверда внмова приголѡснх перед ненаголошеннм е (<*ѣ, *ѣ, *ѣ): ле'сок, ме'шок,
пе'сок, де'теѡ, 'камен', де'сет';
- злнттѡ колншннх ^{вн}и: 'рн'ба, вн', 'жн'то, мн'ш, 'тн'жден', во'нн';
- змнѡна н > е на почѡтку слова: нѣр'жа, нѣ'лѡко, нѣ'жук;
- тверда внмова р: ра'бн', ко'сар;
- збереженнѡ форм двѡнн: д'вѣ вед'рѣ, ѡк'н'ѣ, нѣ'ц'ѣ;
- вжнваннѡ тнлькн ѡдноѡ закннченнѡ -у в формах давѡльного вндмннка мнжннн
нменннкнв II вндмнн чѡловнчѡго рѡду: б'рату, ко'н'у;
- збереженнѡ давннх форм нменннкнв середньѡго рѡду на -ѣ: го'л'ѣ, д'руч'ѣ, 'кол'ѣ;
- вжнваннѡ уснченнх форм прикметннкнв чѡловнчѡго рѡду у формн назнвного
вндмннка ѡднннн: зе'ленн', 'сн'н'н';
- рѡдукцнѡ кореневнх приголѡснх г, ж, з, с при твореннн форм внщѡго ступенѡ у
прикметннѡх та прнслнвннѡх з ѡсновѡю, ускладненою суфнксѡм -к-: 'важкн' -
'вакшн', 'лѣхкн' - 'лѣхшн', 'нн'з'ко - 'нн'кше;
- рѡдукцнѡ давнньѡго суфнкса -ѣѣ- для творенннѡ внщѡго ступенѡ прнслнвннѡв: ско'рѣѡ,
моц'н'ѣѡ;
- вжнваннѡ тнлькн суфнкса -тѡ в ннфнннтнвах: чн'тѡт', ка'зѡт';
- збереженнѡ м'ѡкѡстн передньѡѡзнѡковнм с у фнѡнѡлах зѡротннх днѣслнв: ку'пѡйс'ѡ,
на'нѣѡс'ѡ;
- тверда внмова ц у фнѡнѡлах зѡротннх днѣслнв у формах III ѡсобн мнжнннн: ку'пѡц'ѡ,
'мн'ц'ѡ тощѡ².

¹Ннкончук Н.В. Правѡбережнополѣсскнѡе гѡворѡ с лннгѡгеѡграфнчѣскоѡй н нсторнчѣскоѡй точѣк зреннѡ // Полѣсскнѡй этнѡлннгвнстнчѣскнѡй сбѡрннк. – М., 1983. – С.153-172.

Із мовних особливостей аналізованої метричної книги відзначимо:

у підсистемі голосних:

превалююче написання и відповідно до *ě: винчаннихъ, Маций, жени Пелагии, Андрий, Андриювъ, по исповиди, тила, при храми, заповидехъ, свидители, з дивкою Пелагиєю, Зофия, неvistка, зо всимъ;

рідше трапляється ѣ: при храмѣ, вѣнчанихъ, вѣка, Бѣлорус, заповѣдехъ, исповѣди стои, Матвѣй, Васѣновичъ, Мелѣновски, тѣла;

поодинокі з е: Андреїа, Матфеа, Матфей, неделние, Сингаевска;

Нерідко буква ѣ пишеться на місці и: чилѣ, свѣдители, Бавѣнски, Стретовѣча, панѣ;

В імені Їсипъ, Исипъ спостерігаємо написання і на місці е, в Меленях дотепер збереглося ім'я Їсип, Пет'ро Їсипов;

Часто на місці *о писарі вживають у: села Меленувського, Ходакувського, Йовхимувъ, Исипъ Юхимувъ синъ, Яковувъ синъ, Андриювъ, Антунъ, Базкувъ, Анни Костушкунни, , взагалі, це прізвище писарі пишуть по-різному Меленівска, Мелениовски, Яна Меленовського, Меленевскихъ;

Відбиття конвергенції передано досить послідовно: биша, вписане, жени, воспръемныхъ, урожонихъ, Марини, Анни, Олени, погребеннии билы;

у підсистемі приголосних відзначимо:

твердість ц: працюитого, младеницу, мѣца (у всіх записах) але Кияниця, Зубовця;

твердість р: порадокомъ, комендара, трѣхъ;

давня звукоspолука dj >ж: урожонихъ;

ф передається через хв: Хвещенка, Хведориха, Хведоренка.

Вкажемо на деякі морфологічні явища:

усічені прикметникові форми чоловічого і жіночого роду: Меленовски, Екоросцински (очевидно, помилка, треба Іскоросцински), захожи, Молодечки, Чоповска, раба божа;

іменники II відміни чоловічого роду переважно вживаються із закінченням -у: по исповиди браку, того шлюбу;

спостерігаємо поплутування флексій місцевого і давального відмінків: при храму, при храми;

одиночні випадки використання писарями давніх форм: биша, ѡкрестихъ, сочетахъ, заповидехъ, при свидителехъ;

прийменник с майже не вживається: з удовою, з панною;

запозичення через польське посередництво ślub меленівські писарі передавали на письмі по-різному: шлубу, шлубне і шлюбу.

Відзначені особливості не дозволяють однозначно вказати на місце народження писаря. Найімовірніше припустити, що записи вела людина, яка народилася не в Меленях. На це вказує реалізація передовсім давнього *ě. Абсолютна більшість рефлексів цієї фонемі написані через и. В цей час в мовленні поліщуків найвірогідніше ще зберігався висхідний дифтонг *ie* або ж виступав звужений напружений монофтонг *e*. І в першому і в другому випадку поліщук (меленівець не виключення) переважно писав би *e* у таких випадках. Це підтверджується і веденням житомирських та овруцьких актових книг у попередні століття, де *e*-рефлекс абсолютно домінуючий³. Написання ѣ відповідно до и взагалі може свідчити про якоесь неполіське походження писаря. Не можна однозначно трактувати як суто поліське явище укання (*Яковувъ, Антунъ*) не залежно від наголосу,

² Мойсієнко В.М. Особливості говірки села Мелені // Степан Грищенко, Віктор Мойсієнко. Мелені. Історико-лінгвістичний нарис. – Житомир, 1998. – С. 33-34.

³ Бойчук М.К. Передмова // Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. – К., 1965. – С.25-26; Німчук В.В., Симонова К.С. Передмова // Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. – К., 1981. – С.15-16; Мойсієнко В.М. Акти Житомирського уряду кінця XVI - початку XVII ст. – важливе джерело вивчення тогочасної української літературно-писемної мови // Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. – Житомир, 2004. – С. 7-10.

принаймні, для говірки с. Мелені воно невластиве. Більш характерними у пам'ятках за попередні століття із Середнього Полісся є написання у(ю) під наголосом при переважаючому о в ненаголошеній позиції. Написання ж у < о незалежно від наголосу варто віднести до типових суто українських⁴. Із усіх відзначених особливостей хіба прикметникові усічені форми чоловічого роду (*Меленовски, захожи*) можна трактувати як поліські. Оскільки такі форми трапляються переважно у прізвищах, то, можливо, це варто пояснювати певною традицією передавання прізвищ на *-ський*. Польський вплив виключаємо, бо жодних інших мовних явищ, пов'язаних із польщиною, у пам'ятці не відзначено.

Вочевидь, що метричні записи здійснювали самі священики. Священики, судячи із прізвищ, – приїжджі люди, судячи із мови записів метричної книги – вихідці з півдня України. В Меленях родів із прізвищами Бутрики, Заруцькі, Бавінські, принаймні від початку ХХ ст., ніхто не знає.

Записи до метричної книги дають певне уявлення про тодішні соціальні відносини в с.Мелені. У Меленях жили шляхтичі Меленівські – Васяновичі, Грищенки, Стретовичі. Проте ці прізвища згадуються вкрай рідко. Ідентифікація шляхтича на основі записів здійснювалась переважно двочленною формулою – ім'я + шляхетський додаток Меленівський. Іноді до цієї двочленною формули додавався компонент з патронімічним суфіксом *-енко*: *Василій Хведоренко Меленевській, Михайло Хвещенко Меленовски*. У метричній книзі лише кілька прізвищ на *-ук*: *Яковчук*. Шляхтичі Меленівські завжди супроводжуються словами *шляхетно урожони пань*, люди не шляхетного стану – *працовити*. При шлюбному записі додається *рабъ божи працовити*. *Шляхетно урожони пань Янь Меленовски* поєднується в шлюбі з *паннюю Татанною*, а *працовити Лаврентий* – з *дивкою Пелагією*. У шляхтича Меленівського при вінчанні, як правило, три свідки – всі обов'язково шляхтичі, у працьовитого два, і дуже рідко свідком виступає Меленівський. У шляхтича хрещені батьки (восприемники) – такі ж само шляхтичі, у працьовитого нерідко буває цілком стороння, випадкова людина: *у працьовитого Павла Слобожанина и жени Уришки восприемники – Хведор захожи литвинь и Хвеска Ковалиха*. Виділення шляхтича від простолюдина відбувається і в самих іменах. Ніколи у шляхтича не трапляється на сторінках книги дружина з ім'ям: *Увдушка, Пруска, Угатка, Малашка, Маруся*, як і самого шляхтича не записували *Гришко, Леско, Михалко*.

Список антропонімів, наявних у Меленівській метричній книзі

Агафи	Єва
Александрь Меленовски	Євгени
Анастаси Базилиха	Євдоки з Недашковскихъ
Андрей Литвинь	Євфросими
Андрій Меленовски	Єлена Базилого дочка
Андрій Удовинь синь	Зофи Вислоухова
Анна Косштушкувна	Іань Романенко
Анна Чоповска	Іань Костученко
Антоний Войнаровичь	Івань Артеменко
Антоний (Антон) Молодецки	Івань Коваленко
Антунь Андричого синь	Івань Литвинь
Базилій Тваровски	Івань Пастухъ
Галка	Ігнатъ
Гарасимь Меленовски	Іуґапко Литвинь
Григорій Романенко	Іосипь Юхименко (Іуґсифь, Ісипь,
Грипина	Ісипь Йовхимувь синь)
Гришко Блорусь	
Данило Костюченко Мел ³ / ₄ новски	

⁴ Жовтобрюх М.А., Волох О.Т. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 93.

Катерина Меленовска Константного
дочка
Катерина Сингаевская
Катерина Яковиха
Катерина Яна Романенка жена
Кононь
Костанциа
Лавринь Литвинь
Лаврентий Туровець
Леонь Зубовець
Леонь Меленовскій
Леско Литвинь
Магдалина
Марианна Молодецка
Марина Захарчиха
Маруса
Марко Меленовски
Марфа (Марца)
Матвий Литвинь
Матрона
Мацей Базкувь (Базченко)
Мацей Завадцкий
Маций Меленовски
Микита Яковувь синь (Яковчукъ)
Миколай Каленски
Михалко Андриенко
Михалко Туровець
Михаль Марченко
Михаль Меленевский
Михаль Хвещенко
Никита
Ввдушка
Вгатка Ивана Литвина жена з Мелень
Вгапка
Влена з Меленевскихъ
Внисим
Вришка
Павель
Павло Грищенко Мел³/₄новски
Павло Литвинь
Павло Слобожанинь
Параскевиа
Пелагиа
Пруска
Романь Литвинь
Татяна Ляшщиха
Татяна Лиса
Теодорь Будникъ
Тевдор Меленовски
Тевдор Навгадь
Тевдор Петренко
Тевдор Ходакувски

Томаш Петренко
Уляна
Хведорь
Хвеска Ковалиха
Деодора Якуба Марченка жена
Деодоть
Деодота
Деодосиа Ковалиха
юстина Андричого дочка
Яковь Поповичь
Якубь Марченко
Якубь Стретов³/₄чь Меленовски